

Dini İnancın Kuvvetlendirilmesi İçin Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor

Report Presented to Sultan Abdülhamid II to Reinforce Religious Belief

Fatih Demirel

Prof. Dr.

Bursa Uludağ Üniversitesi

fatihdemirel@uludag.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2098-4786

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received : 20 Kasım 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 11 Aralık 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık 2021
DOI Number : 10.20860/ijoses.1026447

Kaynak Gösterme / Citation

Demirel, F. "Dini İnancın Kuvvetlendirilmesi İçin Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor".
Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, 16 (2021): 248-259.

Dini İnançın Kuvvetlendirilmesi İçin Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Rapor

Report Presented to Sultan Abdülhamid II to Reinforce Religious Belief

Fatih Demirel

Öz

Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde, üzerinde en fazla durulan reform alanı eğitim olmuştur. Dönemde daha önce açılmış olan okulların yaygınlaştırılması sağlandığı gibi yeni eğitim kurumları da faaliyete geçirilmiştir. Reformlar çerçevesinde bir taraftan eğitim kurumlarının sayısal olarak artırılmasına çaba harcanırken diğer taraftan onların öğretim programlarının geliştirilmesine önem verilmiştir. Öğretim programlarının geliştirilmesinde akli ilimlerle ilgili derslerle birlikte toplumun dini ve ahlaki yönden gelişimini sağlayacak dersler dikkate alınmıştır.

Bu çerçevede Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine, dini inancın kuvvetlendirilmesi için İslam mekteplerinde uygulanan öğretim programları Şeyhülislamın başkanlığında oluşturulan bir komisyonca incelenmiştir. İnceleme sonucunda hazırlanan rapor Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur.

Bu çalışmada, hazırlanan rapor, eğitim kurumlarında yapılması istenen değişim ve çeşitli okullar için hazırlanmış öğretim programları ele alınacaktır. Raporda tavsiye edilen değişimlerin ve öğretim programlarının nasıl karşılandığı ve hangi yönleri ile uygulamaya konulduğu değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı'da eğitim, din eğitimi, eğitim tarihi, II. Abdülhamid.

Abstract

Education the most emphasized field of reform during the reign of Sultan Abdülhamid II. During this period the schools that were opened earlier were expanded while new educational institutions were also put into operation. Within the framework of the reforms, on the one hand efforts were spent to increase the number of educational institutions and on the other hand development of their education programs were underlined. In the development of the curricula, the courses that would ensure the religious and moral development of the society were considered together with positive science courses.

In this context, the curriculum applied in Islamic schools in order to reinforce religious belief was assessed by a commission formed under the presidency of sheikh al-Islam, at the order of Sultan Abdülhamid II. The report prepared as a result of the assessment was presented to Sultan Abdülhamid II.

In this study, this report, the desired changes in educational institutions and the curricula prepared for various schools were discussed. How the changes and curricula recommended in the report were received and whether they were implemented were assessed.

Keywords: Education in the Ottoman State, religious education, history of education, Abdülhamid II

Giriş

Sultan II. Mahmud zamanında başlayan eğitim reformları Tanzimat Dönemi'nde özellikle sivil alandaki yeniliklerle devam ettirilmiştir. Rüşdiye mekteplerinin ülke geneline yaygınlaştırılması, Maârif, Nezâretinin kurularak eğitim faaliyetlerinin bakanlık düzeyinde temsil edilmeye başlanması, çeşitli yüksek öğretim kurumlarının temellerinin atılması ve bir eğitim reformu zihniyetinin oluşması Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında gerçekleştirilen reformlardan bazılarıdır. Dönemin, eğitim reformlarına en önemli katkısı kanuni altyapının oluşturulmasında olmuştur. 1869'da yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizâmname'si ile sivil eğitim sistemi tanımlandığı gibi her kademedeki okulların nerelerde, nasıl kurulacağından öğretim programlarına kadar hemen hemen tüm işleyişi belirlenmiştir. Çıkarılan bu temel kanununa dayalı olarak bir kısım adımlar atılmışsa da Nizâmname'de tasarlananlar Tanzimat Dönemi'nde tam olarak uygulamaya konulamamıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra Rusya ile girişilen savaş (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) eğitim alanındaki reformların savaş sonrasına bırakılmasına neden olmuştur. II. Abdülhamid Dönemi'nde, Tanzimat Dönemi'nde temelleri oluşturulmuş eğitim reformları önemli ölçüde geliştirildiği gibi pek çok yeni reform da hayata geçirilmiştir. Vilayetlerde Maârif Nezâretinin temsilcisi olacak maârif müdürlüklerinin kurulması, eğitim kurumlarının ülke geneline yaygınlaştırılması, okulların denetlenmesi, öğretmen yetiştirilmesi, mesleki eğitime önem verilmesi dönemin eğitim reformlarının yalnızca küçük bir kısmıdır. II. Abdülhamid Dönemi'nde okulların yeterli derecede çoğaltılıp daha fazla insanın eğitim almasına çaba gösterilmesinin yanı sıra o okullardaki eğitim niteliğinin artırılmasına da çalışılmıştır. Dönemin eğitim reformları genel hatlarıyla incelendiğinde II. Abdülhamid'in eğitim kurumlarından iki yönlü bir beklentisinin olduğu anlaşılır. Bunlardan ilki dünyada gelişmekte olan pozitif bilimlerden haberdar, dolayısıyla ülkenin kalkınmasına temel oluşturacak beyin gücünü üretmektir. İkincisi ise ahlaki yönü güçlü bir toplum oluşturmaktır. Yeni tarzdaki öğretim kurumlarının programları, ifade edilen amaçlara yönelik olarak geliştirilmiştir. Çeşitli kademedeki okulların öğretim programları fen ve sosyal bilimlerle alakalı matematik, astronomi, fizik, kimya, tarih, coğrafya gibi derslerle birlikte dini ilimler, ilmihal, Kur'an-ı Kerim, ahlak gibi derslerden oluşturulmuştur (Alkan, 2005; Altınova Şahin, 2018; Demirel, 2002; Fortna, 2016; Kaya Doğanay, 2011; Nurdoğan, 2016; Somel, 2010).

Sultan II. Abdülhamid dönemi Eğitim reformlarının uygulanmaya başlandığı 1880'li yılların sonunda Padişahın hususi iradesi ile Osmanlı modern Eğitim kurumları öğrencilerinin dini inançlarını kuvvetlendirmek amacıyla Eğitim programlarında yapılması gerekenleri içerecek bir rapor hazırlanması istenmiştir. İradede, böyle bir rapor istenmesine, Mekteb-i Mülkiye ve diğer İslam mekteplerinden mezun olanların dini inanışlarında zafiyet belirlenmiş olması gerekçe gösterilmiştir.

İradede, istenen raporu hazırlamak için Şeyhülislam başkanlığında, gerekli kişilerden ve Mekteb-i Mülkiye Müdür Yardımcısı Recai Efendi'den oluşturulacak özel bir komisyonun kurulması istenmiştir. Komisyon, eğitim kurumları öğretim programlarını inceleyecek ve onları dini inancı kuvvetlendirecek şekilde düzenleyip arz edecekti (Çankaya, 1968-1969, s. 182).

Aşağıda, öncelikle hazırlanan raporun içeriği hakkında bilgi verilecektir. Sonrasında raporda önerilenlerin uygulamaya konulup konulmadığı ya da ne şekilde ne kadar yürürlüğe girdiği değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Rapor

Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi tarafından oluşturulan komisyon, Mekteb-i Mülkiye Müdür Muavini Mehmed Recai, Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Selim Sabit Efendi, Evkaf-ı Hümayun

eski Müftüsü Esseyyid İshak, Mekteb-i Sultani Müdürü İsmail, Mamuretülaziz (Elâzığ) eski Valisi Abdünnâfi İffet, Meclis-i Maârif Reisi Ali Haydar, Fetva Emimi Mehmed Nuri, Müsteşar-ı Makamı Fetva Esseyyid Ahmed Necib, Meclis-i Tedkikat-ı Şeriyye Reisi Esseyyid Osman Kamil'den ibarettir. Komisyonca hazırlanan rapor Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi tarafından 2 Mart 1887 tarihinde arz edilmiştir (BOA, Y. MTV., 25/52. [6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302]).

Rapor, İslam mekteplerinde uygulanan öğretim programlarının incelenmesini ve dini inancı kuvvetlendirecek yönde yeniden düzenlenmesini içermektedir. Raporda ifade edilen hususlar şöyledir. Bir milletin inanç temellerinin kuvvetlendirilmesi, yol gösterilmesine ve yönlendirilmeye bağlıdır. Ancak ibtidâiye ve rüşdiye mektepleri öğretim programlarında bulunan din ile alakalı dersler bunu sağlamak için yeterli değildir. İnanca dair aşinalığın kazandırılmasına hizmet eden ve Türkçeye temel oluşturan Arapça dersleri yetersizdir. İfade edilen eksikliklerin giderilebilmesi için ibtidâiye ve rüşdiye mektepleri öğretim sürelerine birer yıl daha eklenerek öğretim programları da ona göre yeniden düzenlenmiştir (BOA, Y. MTV., 25/52. [6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302]).

Raporda, kız çocukları altı yaşında okula başlayıp dokuz yaşına geldiklerinde yetişkin olacaklarından halihazırda olduğu gibi dört yıl ibtidâî eğitiminden sonra dört yıl da rüşdiye mekteplerine devam etmeleri dinen uygun görülmediğinden kız rüşdiyelerinin ve Dârümuallimâtın kapatılması önerilmiştir. Dört yıl süreli olarak tasarlanan yeni kız mektepleri için de yeni bir öğretim programı hazırlanmıştır (BOA, Y. MTV., 25/52. [6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302]).

Komisyon tarafından Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Mülkiye İdâdîsi öğretim programları incelenmiştir. Toplantıda Harbiye, Bahriye, Tıbbiye ve Hendese mektepleri de gündeme gelmiş ve o okullarda neler yapılması gerektiği tartışılmıştır. Tartışma sonucunda ismi geçen okulların din ile alakalı olmayan yönlerinin komisyonu ilgilendirmediği ifade edilmiştir. Ancak yine de komisyon tarafından, okulların bağlı oldukları bakanlıklar ile Bab-ı Fetva arasında gerçekleşecek görüşme ile kararlaştırılacak dini risalelerin okunmasının, inancı takviye etmek amacıyla, ilgili okulların öğretim programlarına eklenmesi önerilmiştir (BOA, Y. MTV., 25/52. [6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302]).

Mekteb-i Sultani ile ilgili olarak öncelikle okulun dâhili nizâmnâmesinin incelendiği ve özel bir statüde kurulmuş olduğu ifade edilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda Mektebi Sultaninin, Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesinde belirlenmiş olan hiyerarşik yapı dışında olduğu belirtilmiş ve okula kaydedilecek öğrencilerin rüşdiye diplomasına sahip olması şartı kararlaştırılmıştır. Bunun yanında okul öğrencilerinin İslam ahlakına ve saltanata zarar verecek nitelikteki eserlerle ve Batılı müelliflerle meşgul olmalarının yasaklanmasının ve buna ek olarak idâdî mekteplerinde olduğu gibi, itikatla ilgili eserlerin okutulmasının yeterli olacağı ifade edilmiştir. Diğer taraftan tüm İslam mekteplerinde öğrencilere cemaatle namaz kıldırılması konusunda okulların bağlı olduğu nezaretlere tebligat gönderilmesi arz edilmiştir (BOA, Y. MTV., 25/52. [6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302]).

Kararlaştırılan hususların okullarda uygulanmasının temini ve kontrolü için tayin edilmek üzere Meclis-i Tetkikât-ı Şeriye üyelerinden ve müderris sınıfından olan Yahya Reşid Efendi seçilmiştir. İş yürütmek için gerekli vasıflara sahip olması sebebiyle seçilmiş olduğu belirtilen Yahya Reşid Efendi'nin kendisine verilecek özel bir "tâlimâtnameye" göre hareket etmesi kararlaştırılmıştır (BOA, Y. MTV., 25/52. [6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302]).

Raporda, komisyonun görevi arasında olmayıp toplantı sırasında gündeme gelen konulara da yer verilmiştir. Konulardan ilki açılmasına karar verilmiş olan idâdîlerle ilgilidir. Buna göre idâdîlere temel oluşturacak köy İslam mekteplerinin henüz tam anlamıyla teşkil edilmemiş olması nedeniyle idâdîlerin tesisinin etraflıca düşünülmesi gerektiği ifade edilmiştir. Diğer konu ise bazı İslam

mekteplerinde yabancı dille yapılan eğitimden tam anlamıyla faydalanabilmek için o okullarda Batı bilimini Türkçeye aktarmak amacıyla kitap tercüme dersine başlanması tavsiyesidir (BOA, *Y. MTV.*, 25/52. [6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302]).

Hazırlanan raporun yanında Mekteb-i Mülkiye Müdür Muavini Mehmed Recai tarafından, “Mekâtib-i Kebîre Ders Cetvellerinin Tanziminde Mahv ve İsbatı Lazım Olan Mevâd” başlığı ile idâdî mektepleri, bütün âlî mektepler ve Mekteb-i Sultânî öğretim programlarında yapılması gerekli görülen değişiklikler maddeler halinde sıralanmıştır. Komisyon üyelerinin tamamının kabulü ile hazırlandığı ifade edilen kararlar, gereği yapılmak üzere ilgili nezâretlere bildirilmek üzere Şeyhülislam Ahmed Esad tarafından arz edilmiştir (BOA, *Y. MTV.*, 25/52. [6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302]).

Aşağıda öncelikle ibtidâiye ve rüşdiye mektepleri için hazırlanmış olan öğretim programları verildikten sonra idâdîler, âlî mektepler ve Mekteb-i Sultânî için kararlaştırılan önerilere yer verilecektir.

Tablo 1. İptidai Mektepleri Öğretim Programı

Ders	Açıklama
1. Sınıf	
Elifba	Tam anlamıyla öğretilmeden başka bir şey okutturulmayacaktır.
Amme cüzü	Hece yoluyla okutulacak ve tatilden önce biterse yukarı cüzlerin okutulmasına geçilecektir. Hece yoluyla okumanın tamamlanması öğrencinin gelişimine göre öğretmenlerin kararıyla belirlenir.
Harflerin, basit kelimelerin ve terkiplerin yazımı	Levha üzerinde icra ettirilecektir.
2. Sınıf	
Amme cüzünden yukarı beş cüz	Eğer tatilden önce biterse ilerisi okutturulacaktır. Namazda okunacak kısa sureler ile duaların tedricen ezberlettirilmesine gayret edilecektir.
Muhtasar ilmihal	Haftada iki ders okutturulacak ve ezberlettirilecektir.
Hatt-ı sülüs	Haftada bir gün meşk gösterilip karalama yazdırılacaktır.
3. Sınıf	
Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim hatim ettirilecek ve gerekli sure ve aşrı şerifler ezberlettirilecektir.
Tecvit	Haftada iki ders okutturulacak ve ezberlettirilecektir.
Akaid-i diniyye, Birgivi Risalesi	Haftada iki ders okutulup ezberlettirilecektir. Öğrencileri Türkçe okumaya alıştırmak için Birgivi Risalesi harekesiz olarak yeniden bastırılacaktır.
Zihinden hesap, sayılar ve yazımı	Rakamların şekilleri levhaya yazılacak ve birleştirilmeleri gösterilecektir.
Hatt-ı sülüs ve nesih	Haftada bir gün meşk gösterilip karalama yazdırılacaktır.
4. Sınıf	
Kur'an-ı Kerim	Hatmi şerif tekrarlatırılıp tecvidin uygulaması yaptırılacaktır.
Akaid-i diniyye, Birgivi Risalesi	Haftada iki gün tedrise devam olunacaktır.
Kıyas-ı Enbiya	Haftada iki gün tedris edilecektir.
Hesap (Dört işlem)	Haftada iki ders yapılacaktır.
İmla çalışması	Haftada bir kere ezberden söyleyip yazdırma yöntemi uygulanacaktır.
Hatt-ı sülüs ve nesih	Haftada bir gün meşk gösterilip karalama yazdırılacaktır.
5. Sınıf	
Kur'an-ı Kerim	Hatmi şerif ve tecvidin icrası uygulamasına devam edilecektir.
Dürr-i Yekta Risalesi	Haftada iki ders okutturulacaktır.
Hesap	Haftada iki gün dört işlemin alıştırmaları yaptırılacaktır.
Halifeler Tarihi ve Muhtasar Osmanlı Tarihi	Haftada iki ders okutulacaktır.

Hatt-ı rik'a ve imla | Haftada bir gün meşk gösterilip karalama yazdırılacaktır.

Tablo 2. Kız Mektepleri Öğretim Programı

Ders	Açıklama
1. Sınıf	
Elifba	Tam anlamıyla öğretilmeden başka bir şey okutturulmayacaktır.
Amme cüzü	Hece yoluyla okutulacak ve tatilden önce biterse yukarı cüzlerin okutulmasına geçilecektir. Hece yoluyla okumanın tamamlanması öğrencinin gelişimine göre öğretmenlerin kararıyla belirlenir.
2. Sınıf	
Amme cüzünden yukarı beş cüz	Eğer tatilden önce biterse ilerisi okutturulacaktır. Namazda okunacak kısa sureler ile dualar tedricen ezberlettirilecektir.
Muhtasar ilmihal	Ezberlettirilecektir.
3. Sınıf	
Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim hatim ettirilecek; uygun sure ve aşrı şerifler ezberlettirilecektir.
Tecvit	Ezberlettirilecektir.
Zihinden hesap, sayılar ve yazımı	
4. Sınıf	
Kur'an-ı Kerim	Hatmi şerif tekrarlatırılıp tecvidin uygulaması yaptırılacaktır.
Dürr-i Yekta Risalesi	Harekesiz olarak okutulacaktır.
Hesap	Dört işlem gösterilecektir.
Hatt	

Tablo 3. Dersaâdet ve Taşra Rüşdiye Mektepleri Öğretim Programı

Ders	Hafta (Saat)	Açıklama
1. Sınıf		
Ulûm-ı dîniyye	2	Dürr-i Yekta Risalesi şerhiyle beraber okutulacaktır.
Arapça	6	Emsile, Bina ve Maksud, okutulacak ve mefhumları öğrenciye yazdırılarak ezberlettirilecektir.
Hesap	2	Uygulama ile dört işlem işlenecektir.
Türkçe okuma ve İmla	1	İslam ahlakını içeren bir risale okutulup yazdırılacaktır.
Hatt	1	Sülüs ve rik'a gösterilecektir
Toplam Ders Saati	12	
2. Sınıf		
Arapça	6	Avamil okutulup ezberlettirilecek ve i'rabı yaptırdıktan sonra İzhara başlanacaktır.
Lügat	2	Sübha-i Sıbyân okutturulacak ve ezberlettirilecektir. Tatilden önce biterse Tuhfe-i Vehbi okutulacaktır.
Hesap	2	Adi kesirler ve ondalık sayılar
Lisan-ı Osmani (Türkçe)	1	Öğrencilere kelime ve cümle bilgisi ile alakalı örnekler verdirilecektir.
Hatt	1	Sülüs ve rik'a gösterilecektir
Toplam Ders Saati	12	
3. Sınıf		
Arapça	6	İzhar, okutulmaya devam edilerek tamamlanacak ve mefhumu yazdırılıp ezberlettirilecektir. Mümkün oldukça metnin dahi ezberlettirilmesine çaba gösterilecektir.
Farsça	2	Kavâid-i Fârisiyye okutulup ezberlettirilecek ve bittikten sonra Pend-i Attar okutulacaktır.
Hesap	2	Tenasüb (orantı) konusuna kadar mikyas (ölçek), evzan (ölçüler, tartılar, ağırlıklar) vs. gösterilecektir.

Coğrafya	1	Küre-i musattaha (düzlemküre) ve Avrupa kıtası gösterilecektir.
Hatt	1	Sülüs ve rik'a gösterilecektir.
Toplam Ders Saati	12	
4. Sınıf		
Arapça	6	Resail-i Erbaa okutturulacaktır.
Farsça	2	Gülistan okutturulacaktır.
Coğrafya	2	Küre-i musanna'a ve kıtaat-ı saire gösterilecektir.
Mebadi-i Hendese Geometri (Giriş)	1	Şekillerle gösterilecektir.
Usûl-i İnşâ	1	Öğrencinin, meramını yazılı olarak ifade edecek seviyede yöntem ve yazım kuralları öğretilecektir
Hatt	1	Hutut-ı mütenevvia talim edilecektir.
Toplam Ders Saati	13	
5. Sınıf		
Kelam ve Fıkıh	6	Kasîde-i Emâlî okutulup bitirildikten sonra İslam şeriatı tedris olunacaktır.
İlmi Belagat	2	Manzur ve mensur bazı edebi eserlerin Arapçadan Türkçeye ve Türkçeden Arapçaya nakliyle levha üzerinde tercüme ve alıştırmalar uygulamalı olarak yaptırılacaktır.
Farsça	2	Gülistan'ın okutulmasına devam edilecek ve Aruz-ı Câmî okutulacaktır.
Lisan-ı Osmani (Türkçe)	1	Usûl-i inşâ (yazma yöntemleri) ve yazı, müsveddeler kaleme aldırılarak uygulamalı olarak işlenecektir.
Hendese	1	Usûl-i mesâhâ (ölçme yöntemleri) gösterilecektir.
Hatt	1	Hutut-ı mütenevvia meşkine devam edilecektir.
Toplam Ders Saati	13	

Tasarlanan programdan başka rüşdiye mektebi öğrencileri için şu kararlar da alınmıştır. Ramazan ayında tüm öğrencilerle Ebû Hanife'nin "Vasiyetnamesi" işlenip, meziyetleri anlatılacaktır. Sonra "Kudûri" okutulacaktır. Mekteplerine döndüklerinde tecvit ve Kur'an-ı Kerim okumalarında kabiliyetlerinin geliştirilmesi için beş öğrenciye son surelerden birer sayfa okutturulacaktır. Perşembe günleri Ahkâf Suresi okutulduktan sonra padişaha dua ettirilecektir. İfade edilen sureler öğrencilerin tamamına, her gün, nöbetle okutulacaktır. Öğrenciler, yukarıda verilen derslerden başka dini vazifelerden ve Kur'an-ı Kerim okumasından da sınava tabi tutulmalıdırlar.

Recai Efendi tarafından, "Mekâtib-i Kebîre Ders Cetvellerinin Tanziminde Mahv ve İsbatı Lazım Olan Mevâd" başlığı ile kaleme alınan yazıda idâdî mektepleri, bütün âlî mektepler ve Mekteb-i Sultânî öğretim programlarında yapılması gerekli görülen değişiklikler ise şöyledir.

1. İdâdî mekteplerinin ve bütün âlî mekteplerin her sınıfında, Fransızca gibi Arapça da hiç ara vermeden, okutulmalı; Arap edebiyatı işlenmeli ve Arapçadan Türkçeye, Türkçeden Arapçaya tercüme yöntemleri öğretilmelidir.

2. Siyer, Şemâil-i Nebeviyye, menâkıb-ı sahabe, terâcime-i ahvâl-i eimme-i din ve ulemâ-i meşhûre dersleri eklenmelidir.

3. Akaid dersine ek olarak ilm-i ahlak ve alel ihtisar (kısaltılmış) fıkıh dersleri yapılmalıdır.

Mekteb-i Sultânî ile ilgili olarak da aşağıdaki öneriler yapılmıştır.

1. Latince ve felsefe dersi kaldırılmalıdır. Avrupalı bilim adamlarının ve yazarların biyografileri ile ilgili hiçbir şey okutturulmamalıdır.

2. Akaid dersleri, okula atanacak muktedir öğretmenler vasıtasıyla haftada iki gün ciddi olarak yapılmalıdır.

3. Mekteb-i Sultânide dürûs-ı şarkıyye olarak isimlendirilen Türkçe, Arapça ve Farsça dersleri koordinatörlüğü Müslüman bir memura verilmelidir.

2. Raporun Etkileri

1869'da yürürlüğe giren Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi ile açılmaları kararlaştırılan sıbyan mektepleri usûl-i cedide olarak isimlendirilen yeni yöntemlerle eğitim-öğretimin yapıldığı okullar olarak faaliyete başlamışlardır. Maârif Nezâretine bağlı olarak açılan sıbyan mektepleri daha sonra ibtidâi olarak isimlendirilmişlerdir (Nurdoğan, 2016, s. 107). Sıbyan/ ibtidâi mektepleri 4 yıl öğretim süreli olarak planlanmış olup öğretim programı Nizâmnâme'de yerini almıştır. Öğrenim yaşı erkek çocuklar için 7-11, kız çocukları için 6-10 arası olarak kararlaştırılmıştır. Nizâmnâme'de belirlenen dersler şöyledir. Usul-i cedide veçhile elifba, Kur'an-ı Kerim, tecvit, ahlâka müteallik resâil, ilmihal, yazı talimi, muhtasar fenn-i hesab, muhtasar tarih-i Osmani, muhtasar coğrafya, malumat-ı nafiayı câmi' risale (Maârif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, 6. Madde). Anlaşılacağı gibi yeni ibtidâi mektepleri programında din öğretimi ile ilgili derslerle beraber, okuma, yazma, matematik, tarih, coğrafya gibi derslere yer verilmiştir. İptidai mektepleri için daha sonra hazırlanan programlarda da din ve ahlak öğretimi ile ilgili derslere önemli ölçüde yer ayrılmıştır (Zengin, 2009, s. 61). Raporla ibtidâi programındaki din ile alakalı derslerin ve Türkçeye temel olarak görülen Arapça derslerinin yetersizliğine vurgu yapılmaktadır. Raporla, tasarlanan ibtidâi öğretim programının çok yoğun olduğu düşünüldüğünden erkek ibtidâi mektepleri öğretimine 1 yıl daha eklenmek suretiyle sürenin 6 yıla çıkarılması önerilmiştir. Tasarlanan yeni öğretim programında okuma, yazma, tarih ve matematik derslerine çok az yer verilmiş, coğrafya gibi bazı dersler ise programda öngörülmemiştir. Program genel hatlarıyla din ve ahlak eğitimi düşüncesiyle oluşturulmuştur. Kız çocukları için 9 yaş üzeri bir eğitim uygun görülmediğinden kız ibtidâi mektepleri 4 yıl süreli olarak bırakılmıştır. Hazırlanan öğretim programında din ve ahlak öğretimini içeren derslerden başka, zihinden hesap, sayılar ve onların yazımı ile dört işlem haricinde bir ders planlanmamıştır. Yine yukarıda ifade edilen nedenden dolayı kızlar için ibtidâi üzerinde bir eğitim düşünülmendiğinden kız rüşdiyelerinin ve kız öğretmen yetiştiren Dârümuallimâtın kapatılması önerilmiştir.

Erkek rüşdiye mektepleri programında, 4. sınıfa kadar haftada 12, 4 ve 5. sınıflarda ise haftada 13'er saat olarak tasarlanan derslerin 6 saati Arapça dersine ayrılmıştır. 3. sınıf ile birlikte haftada 2'şer saat Farsça dersine yer verilmiştir. 5. sınıfta Arapça dersinin yerini kalam ve fıkıh dersi almıştır. Yine dil öğretimi ile alakalı olarak 3. sınıfta haftada 2 saat lügat, 5. sınıfta da haftada 2 saat belagat dersleri programda yerini almıştır. Türkçe okuma, yazma ve temel düzeyde matematik öğretimi için haftada 1'er saat ayrılmıştır. Bunların dışında 3. sınıfta haftada 1, 4. sınıfta 2 saat olmak üzere coğrafya dersine programda yer verilmiştir. Programın genel görünümü Rüşdiye mekteplerinin temel bir dil öğretim okulu olarak tasarlandığı yönündedir. Bunun yanında din bilgisi öğretimi ile alakalı olarak 1. sınıfta ulûm-ı dîniyye, son sınıfta ise kalam ve fıkıh derslerine yer verilmiştir. Rüşdiye öğrencileri için öğretim programı haricinde Kur'an-ı Kerim okunması, fıkıh eseri okunması, Ramazan ayında Ebû Hanife'nin "Vasiyetnamesi'nin" işlenmesi ve meziyetlerinin anlatılması ayrıca önerilmiştir.

Raporla, ibtidâi ve rüşdiye mektepleri için tasarlanan düzenlemeler ve programlar II. Abdülhamid yönetimi tarafından dikkate alınmamıştır. Kız rüşdiyeleri ve Dârümuallimât kapatılmamış, kız öğrenciler 9 yaşından sonra da öğretimlerine devam etmişlerdir (Tümer Erdem, 2013, s. 100, 171, 284). 1891'den sonra ibtidâi mektepleri için hazırlanan programlarda din eğitimi yanında tarih, coğrafya, matematik, okuma ve yazma gibi dünyevi derslere de yoğun olarak yer verilmiştir (Zengin,

2004, ss. 64-70). Rüşdiye programlarında yapılan değişikliklerde de raporun herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır (Kaya Doğanay, 2011, ss. 255-259).

Komasyon gündeminde ele alınmış olan Mekteb-i Sultânî 1868'de özel statüde kurulmuş bir ortaöğretim kurumudur (Engin, 1989). Statüsünden dolayı Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi'nde okulla ilgili herhangi bir karara yer verilmemiştir. Mekteb-i Sultânî Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi etkisinin açık bir delili olarak faaliyete geçirilmiş olan bir eğitim kurumudur. 1870'lerden sonra okulla ilgili çeşitli rahatsızlıklar dile getirilmiştir. 1877 yılının başında okulun müdürlüğüne atanan Ali Süavi okuldaki problemleri ve ürettiği bir kısım çözümleri Sultan II. Abdülhamid'e bir rapor halinde sunmuştur (Akyüz, 1982). Ali Süavi'nin çabası Mekteb-i Sultânîde Fransız, dolayısıyla batı etkisinin kırılması ve onun yerini Müslüman ve Osmanlı ideolojisinin alması yönündedir. Ali Süavi'nin başlattığı değişimin okul üzerinde, amaçlandığı yönde etkili olduğu anlaşılmaktadır (Fortna, 2005, s. 141). Ancak ele aldığımız raporda Mektebi Sultânî için istenen düzenlemeler Ali Süavi ile başlayan sürecin devam ettiğini göstermektedir. Nitekim değişim yönündeki düzenlemeler 1890'lı yıllarda da devam etmiştir (Fortna, 2005, s. 143).

Komasyonun onaylamış olduğu diğer bir husus idâdî ve âlî mekteplerde yapılması istenen öğretim programı değişikliğidir. 1892 yılında idâdî mektepleri için hazırlanan öğretim programı incelendiğinde komasyonun önerilerinin tamamıyla dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Arapça dersine altıncı ve yedinci sınıflarda yer verilmemiş; buna mukabil o sınıflara haftada 2'şer saat edebiyat ve ahlak dersi konulmuştur. Ulûm-ı dîniyye, dersi ise her sınıfta haftada 2'şer saat olarak yerini almıştır (Demirel, 2010, s. 109). Ancak daha sonra yapılan değişiklikle ulûm-ı dîniyye, dersine tecvit Kur'an-ı Kerim okuma eklenmiştir. Bununla beraber dersin haftalık saatinde değişikliğe gidilerek 6. sınıfta haftada 2 saat olan ders 1 saate indirilirken 1. sınıftaki aynı ders 1 saat artırılmıştır (Demirel, 2010, s. 110). Yapılan değişikliğe rağmen idâdî mekteplerinde verilen din dersleri yeterli görülmemiş ve 1898'de eksikliğin giderilmesi için program değişikliğine gidilmiştir (Yıldız, 2016, s. 644). Yapılan değişiklikle ders, idâdîlerin her sınıfında haftada 3'er saat olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bunun yanında ahlak dersi müstakil bir ders olarak 3. ve 7. sınıf haricinde her sınıfa haftada 1 saat olarak yerleştirilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde öğretim programının ancak %20'sini din ve ahlak derslerinin oluşturduğu anlaşılmaktadır (*Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1317, s. 230). Diğer taraftan, hazırlanan raporda idâdîlerin açılışında temkinli davranılması önerilerek sayılıının hızlı bir şekilde artırılmaması önerilmiştir. Ancak II. Abdülhamid Dönemi'nde üzerinde en fazla durulan ve ülke geneline yaygınlaştırılan okullar idâdîler olmuştur (Demirel, 2010). İdâdîler için 1892'de hazırlanan talimatnâme incelendiğinde öğrencilerin cemaatle namaz kılmaları konusunda müdür yardımcılarının görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Demirel, 2010, s. 68). Diğer taraftan öğrencilerin günlük okul proramlarında yemek, diğer ihtiyaçlar için teneffüs gibi ders arası planlamalarında namaz kılınması için de zaman ayrılmıştır (Demirel, 2010, s. 106). Raporun, bu yönüyle idâdî programlarının hazırlanışında etkili olduğu ifade edilebilir.

1859'da öğretim faaliyetlerine başlayan Mekteb-i Mülkiye, 1877'de Sultan II. Abdülhamid'in emriyle bir yükseköğretim kurumu olarak yeniden kurulmuştur (Çankaya, 1968-1969, s. 111). Bu yeniden kuruluşunda hazırlanan öğretim programında din veya ahlakla ilgili bir derse yer verilmemiştir (Çankaya, 1968-1969, ss. 119-121). Yukarıda ifade edilen raporun hazırlanmasından sonra Mekteb-i Mülkiyenin öğretim programına ulûm-ı dîniyye, dersi eklenmiştir (Çankaya, 1968-1969, s. 183).

Sonuç

Sultan II. Abdülhamid, ülke kalkınmasını ve tasavvur ettiği toplum yapısını gerçekleştirmek için eğitimi en önemli araç olarak görmüş ve en önemli reformlarını o alanda gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede donanımlı aynı zamanda İslam dininin gereklerini bilen uygulayan ve ahlaklı bireyler yetiştirmek amacıyla eğitim kurumları öğretim programlarının geliştirilmesine önem vermiştir. İfade edilen amaçlara ulaşabilmek ve böylece dini inançlarına bağlı bireyler yetiştirilebilmesi için çeşitli eğitim kurumları öğretim programlarının incelenmesi ve bir rapor sunulması padişah tarafından istenmiştir. Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi başkanlığında oluşturulan komisyon istenen raporu hazırlamıştır.

Komisyon çeşitli görevlerde bulunan on kişiden oluşturulmuştur. Üyelerden altısı ilmiye sınıfına mensuptur¹. Şeyhülislam başkanlığında oluşturulması, komisyonun ilmiye sınıfı ağırlıklı olmasını açıklamaktadır. Komisyon üyeleri arasında Osmanlı eğitim modernleşmesinde önemli bir yeri olan ve ilk Osmanlı eğitim bilimcilerinden kabul edilen Selim Sabit Efendi de vardır (Temizyürek, 1999; Özeçoğlu, 2004; Öztürk, 2009). Selim Sabit Efendi'nin yeni tarz Osmanlı eğitim kurumlarında usûl-i cedîde olarak bilinen yeni yöntemlerle öğretimin başlamasına ve yerleşmesine önemli katkıları olmuştur. Osmanlı eğitim sisteminin yenileşmesi ve ilerlemesinde önemli katkıları olan Selim Sabit Efendi'nin ilgili raporda mührünün bulunması oldukça şaşırtıcıdır. O, daha sonra Dârümuallimîndeki öğretmenlik yıllarında, ibtidâî mektebi öğretmenliğine kadınların atanması gerektiği yönündeki fikirlerini öğrencileri ile paylaşmıştır (Özeçoğlu, 2004, 102). Onun bu fikri ve yazmış olduğu eserlerindeki düşünceleri, içerisinde bulunduğu komisyonca hazırlanan rapordaki önerilerle gelişmektedir.

Raporda, iptidai mektepleri için tasarlanan öğretim programı ağırlıklı olarak din ve ahlak eğitimi içermektedir. Okuma, yazma ve pozitif bilimlerle alakalı derslere çok az yer verilmiştir. Rüşdiye mektepleri için de farklı bir durum söz konusu değildir. Rapordaki en radikal kararlardan birisi kız rüşdiyelerinin ve Dârümuallimâtın kapatılması önerisi olmuştur. Diğer taraftan ortaöğretim kurumlarını oluşturacak idâdîlerin açılmasının yeniden değerlendirilmesi isteği temel eğitimin henüz yeteri derecede gelişmemiş olmasına bağlanmıştır.

Hazırlanan bu raporun içerdiği hususlardan çoğu II. Abdülhamid tarafından dikkate alınmamış ve uygulanmamıştır. Kız rüşdiyeleri ve Dârümuallimât raporda önerildiğinin aksine kapatılmayarak eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir. II. Abdülhamid Dönemi boyunca kız eğitiminin geliştirilmesi için birçok yatırım yapılmıştır. İdâdîler ülkenin her tarafına yaygınlaştırılmıştır. Okulların öğretim programlarındaki din dışı derslerin azaltılması yoluna gidilmemiştir. Bunun yanında okullardaki dini dersler ve onlara verilen önem azaltılmamıştır. Öğrencilerin ahlaki gelişimi için çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Becerikli & Yıldırım, 2018.). Yine öğrencilerin, İslam dininin emrettiği ibadetleri yerine getirmeleri konusunda okul yaşamıyla ilgili çeşitli kurallar belirlenmiştir.

¹ Zeki Salih Zengin, komisyonda Mekteb-i Mülkiye ve Sultânî Müdürü, Meclis-i Maarif Reisi, Mamûretülaziz eski Valisi, Şeyhülislam ve ilmiye mensubu üç kişi olduğunu ifade etmiştir (Zengin, 2009, s. 63). Ancak, yukarıda da ifade edildiği gibi komisyon 10 üyeden oluşmaktadır. Recai Efendi daha sonra Mekteb-i Mülkiye müdürlüğüne atanacaksa da (Çankaya, 1968-1969, s. 182) komisyon üyeliği sürecinde Mekteb-i Mülkiye Müdür Yardımcısıdır.

Kaynakça

1. Arşiv Vasikaları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *Y. MTV.*, 25/52. (6 Cemâziyelâhir 1304/18 Şubat 1302)

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, (1317)

Maârif-i Umûmiye Nizâm-nâmesi (2014), 6. Madde, *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, içerisinde, Proje yöneticisi: Uğur Ünal, İstanbul.

2. Telif Eserler

Akyüz, Yahya (1982), “Galatasaray Lisesinin İslahına İlişkin Ali Süavi’nin Girişimlerini Gösteren Bir Belge”, *Beleten*, XLVI/181, s. 121-128

Alkan, Mehmet Ö. (2005), İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim. Kemal H. Karpat, (Derleyen) *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si* içinde, (Sönmez Taner, çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 73-242.

Altınova Şahin, Ayşegül (2018), *Osmanlı Devleti’nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara: TTK Yayınları.

Becerikli, Sabri & Yıldırım, Sevda Gülşah (2018), The moral and citizenship education methods performed in the last period of Ottoman. *Educational Research and Reviews*, 13 (16), 609-616.

Çankaya Ali (1968-1969), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1. cild, Ankara.

Demirel, Fatih (2010), *Mekteb-i İdâdî*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Demirel, Muammer (2002), “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, XV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 44-60

Engin, Vahdettin (2003), *Mekteb-i Sultani*, İstanbul.

Fortna, Benjamin C. (2005), *Mekteb-i Hümayûn (Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde İslâm, Devlet ve Eğitim)*, (Pelin Sıral, çev.), İstanbul.

Kaya Doğanay, Fatma (2011), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Rüşdiye Mektepleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Nurdoğan, Arzu M. (2016), *Modernleşme Döneminde Osmanlı’da İlköğretim*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Özeçoğlu, Halil (2004), *Eğitimde Bir Öncü: Selim Sabit Efendi, Hayatı ve Eserleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Öztürk, Cemil (2009), “Selim Sâbit Efendi”, *TDVİA*, C. 36, İstanbul, s. 429-430.

Somel, Selçuk Akşin (2010), *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) (İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin)*, (Osman Yener, çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Şişman, Adnan (1989), *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi’nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları 1868-1871*, İstanbul.

- Temizyürek, Fahri (1999), *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*, Gazi üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Tümer Erdem, Yasemin (2013), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, Ankara: TTK.
- Yıldız, Hatip (2016), “II. Abdülhamid Dönemi'nde Mülki (Sivil) İdadilerde ve Yüksek Mekteplerde Din Eğitiminde Yapılan 1898 Tarihli Yenilikler”, *4. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Muğla, s. 641-660.
- Zengin, Zeki Salih (2009), *II. Abdülhamit Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.